

Sygn. akt II CSK 9/21

POSTANOWIENIE

Dnia 23 kwietnia 2021 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Paweł Grzegorzczak

w sprawie z powództwa M. R.
przeciwko (...) Bank spółce akcyjnej z siedzibą w W.
o zapłatę,
na posiedzeniu niejawnym
w Izbie Cywilnej w dniu 23 kwietnia 2021 r.,
na skutek skarg kasacyjnych obu stron
od wyroku Sądu Apelacyjnego w (...)
z dnia 28 lutego 2020 r., sygn. akt I ACa (...),

- 1. odrzuca skargę kasacyjną pozwanej;**
- 2. zasądza od pozwanej na rzecz powoda kwotę 5400 (pięć tysięcy czterysta 00/100) złotych tytułem kosztów postępowania kasacyjnego;**
- 3. przyjmuje do rozpoznania skargę kasacyjną powoda.**

UZASADNIENIE

Wyrokiem z dnia 28 lutego 2020 r. Sąd Apelacyjny w (...) oddalił apelację powoda M. R. od wyroku Sądu Okręgowego w Ł. z dnia 24 października 2018 r., oddalającego powództwo, w którym powód domagał się od pozwanej (...) Bank S.A. z siedzibą w W. zapłaty kwoty 231 027, 60 zł, powiększonej o kwotę 11 553, 72 zł odpowiadającą równowartości rat kredytu uiszczonych po wniesieniu pozwu, w

związku z nieważnością umowy kredytu, ewentualnie zaś stwierdzenia nieważności umowy kredytu.

Sąd Apelacyjny przyjął, że powód objął zakresem zaskarżenia wyłącznie żądanie zasądzenia świadczenia. Oceniając to żądanie uznał, że w świetle analizy klauzul zawartych w spornej umowie kredytu możliwe byłoby przyjęcie, wbrew stanowisku Sądu Okręgowego, iż umowa jest nieważna, niemniej jednak nawet przy takim założeniu nie było podstawy do uwzględnienia powództwa o zapłatę, a zaskarżony wyrok należało uznać za prawidłowy. Zauważył, że podstawą roszczenia powoda o zapłatę w sytuacji nieważności umowy są przepisy o bezpodstawnym wzbogaceniu (art. 405 i n. k.c.). Nieważność umowy powoduje teoretycznie konieczność dokonania wzajemnych rozliczeń przez zwrot spełnionych świadczeń. Porównanie wysokości świadczeń spełnionych przez każdą ze stron prowadziło jednak do wniosku, że powód świadczył mniej niż otrzymał na skutek uruchomienia kredytu; nie jest zatem zubożony, lecz ciągle pozostaje wzbogacony, ponieważ saldo po jego stronie jest dodatnie. Sąd stwierdził również, że nieważność umowy, której przedmiotem są obustronne świadczenia pieniężne, nie rodzi obowiązku wzajemnego zwrotu świadczeń, lecz konieczność faktycznego rozliczenia nadwyżki po jednej ze stron. Nawet zatem przy ustaleniu nieważności umowy kredytowej roszczenie z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia podlegało oddaleniu, a art. 410 k.c. nie został naruszony.

Wyrok Sądu Apelacyjnego zaskarżyły skargą kasacyjną obie strony, wnosząc o przyjęcie skargi kasacyjnej do rozpoznania i formułując szereg zarzutów kasacyjnych.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Zgodnie ze stanowiskiem utrwalonym w uchwale Sądu Najwyższego z dnia 15 maja 2014 r. (zasada prawna), III CZP 88/13, OSNC 2014, nr 11, poz. 108, warunkiem dopuszczalności środka zaskarżenia w postępowaniu cywilnym jest pokrzywdzenie zaskarżonym orzeczeniem (*gravamen*). Stan ten istnieje wtedy, gdy zaskarżone orzeczenie jest obiektywnie w sensie prawnym niekorzystne dla skarżącego, ponieważ nie uzyskał on ochrony prawnej, którą zamierzał osiągnąć przez swoją aktywność w postępowaniu poprzedzającym wydanie orzeczenia,

a w razie braku tej aktywności (np. w wypadku wyroku zaocznego lub nakazu zapłaty) - *per se* wywołuje takie skutki. W celu stwierdzenia *gravamen* konieczne jest zestawienie formułowanych przez skarżącego żądań (wniosków) w postępowaniu prowadzącym do wydania zaskarżonego orzeczenia z jego treścią. Uwzględnienia w tej mierze wymagają te elementy orzeczenia, które objęte są prawomocnością materialną, a tym samym definitywnie kształtują sytuację prawną skarżącego, korzystając z mocy wiążącej w innych postępowaniach (por. np. postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 27 kwietnia 2017 r., II CZ 12/17, niepubl. i z dnia 18 sierpnia 2017 r., IV CZ 40/17, niepubl.).

W złożonej skardze kasacyjnej pozwana zakwestionowała wyrok oddalający apelację w całości, mimo że w postępowaniu przed Sądem Okręgowym wносиła o oddalenie powództwa, a w postępowaniu apelacyjnym - o oddalenie apelacji. Wskazała, że zaskarżone orzeczenie jest co prawda dla niej korzystne, jednak Sąd Apelacyjny uznał, inaczej niż Sąd Okręgowy, że umowa kredytu jest nieważna, co jest dla niej niekorzystne. Podała, że podziela pogląd co do tego, że uzasadnienie wyroku nie jest objęte mocą wiążącą, lecz fakt istnienia w tym zakresie rozbieżności orzeczniczych świadczy o istnieniu *gravamen* uzasadniającego dopuszczalność zaskarżenia wyroku.

Stanowisko to należało uznać za błędne.

W uzasadnieniu powołanej już uchwały z dnia 15 maja 2014 r., III CZP 88/13, Sąd Najwyższy wyjaśnił, że pokrzywdzenie orzeczeniem musi oznaczać pokrzywdzenie sentencją orzeczenia, nie zaś jego motywami. Stanowisko to należy uznać za w pełni trafne, zważywszy, że koresponduje ono z wielokrotnie wyrażanym w orzecznictwie i nauce poglądem, iż prawomocność materialna orzeczenia w obu jej aspektach - mocy wiążącej i powagi rzeczy osądzonej - odnosi się wyłącznie do rozstrzygnięcia o żądaniu stanowiącego element sentencji, nie obejmuje natomiast zawartych w uzasadnieniu ustaleń co do kwestii wstępnych, które sąd musi rozstrzygnąć dążąc do rozstrzygnięcia o żądaniu pozwu, w tym trafności podnoszonych w sprawie merytorycznych zarzutów, takich jak zarzut przedawnienia, nieważności umowy, przyczynienia się itp. (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 maja 2017 r., I CSK 464/16, niepubl. i powołane tam dalsze orzecznictwo, a ponadto wyroki z dnia 28 października 2016 r.,

I CSK 687/15, niepubl., z dnia 11 grudnia 2018 r., II PK 237/17, niepubl., i z dnia 26 kwietnia 2019 r., V CSK 80/18, niepubl.; postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 18 stycznia 2017 r. V CSK 159/16, niepubl., z dnia 12 kwietnia 2019 r., I CSK 503/18, niepubl., z dnia 26 kwietnia 2019 r., V CSK 180/18, niepubl., z dnia 30 maja 2019 r., V CSK 181/18, niepubl. i z dnia 23 czerwca 2020 r., IV CSK 77/20, niepubl.; zob. też uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 8 listopada 2019 r., III CZP 27/19, OSNC 2020, nr 6, poz. 48).

Stosownie do tego, Sąd Najwyższy zanegował w rozważanej uchwale dopuszczalność wniesienia przez pozwanego środka zaskarżenia od wyroku oddalającego powództwo na skutek uwzględnienia ewentualnego zarzutu potrącenia wskazując, że wyrok ten nie przesądza o wygaśnięciu wzajemnej wierzytelności, a zatem nie może być uznany za krzywdzący pozwanego. Pozwany może wykazywać w późniejszych postępowaniach sądowych, że jego wierzytelność nadal istnieje (por. odmiennie w dawniejszym orzecznictwie orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 6 września 1960 r., 4 CR 877/59, PUG 1962, nr 3, s. 99). Pogląd ten należy odnieść także do innych sytuacji, w których skarżący upatrywałby pokrzywdzenia wyrokiem nie tyle w rozstrzygnięciu, lecz wyłącznie w sposobie oceny przez sąd incydentalnych kwestii prawnych lub faktycznych, w przedmiocie których sąd wypowiedział się jedynie w motywach wyroku ze względu na konieczność kompleksowej oceny żądania pozwu lub odniesienia się do zarzutów podniesionych przez pozwanego (por. np. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 28 września 2018 r., I CZ 80/18, niepubl., w którym zakwestionowano pokrzywdzenie pozwanego wyrokiem oddalającym powództwo, którego pozwany upatrywał w niepodzieleniu podnoszonych przez niego zarzutów wskazujących na nieważność umowy). Stanowisko wyrażone przez sąd co do tych kwestii nie ma bowiem mocy wiążącej w innych postępowaniach, choćby toczyły się one między tymi samymi stronami.

Odnosząc te uwagi do okoliczności sprawy, pozwana zakwestionowała w skardze kasacyjnej nie tyle rozstrzygnięcie zawarte w zaskarżonym wyroku, które w pełni odpowiadało jej żądaniu, lecz część jego motywów, *notabene* wyrażonych w niestanowczej postaci, które oceniła jako niekorzystne. W skardze chodziło zatem nie tyle o to, aby Sąd Najwyższy, względnie sąd powszechny w dalszym

postępowaniu, skorygował zaskarżony wyrok, lecz o to, by postępowanie zakończyło się wydaniem wyroku obejmującego takie samo rozstrzygnięcie, lecz z innym uzasadnieniem. Na przeszkodzie takiemu właśnie postrzeganiu funkcji kontroli kasacyjnej stoi wymaganie *gravaminis* i utrwalona w doktrynie oraz judykaturze reguła, że środek zaskarżenia, który został wniesiony od uzasadnienia orzeczenia, jest niedopuszczalny, co dotyczy także sytuacji, w której skarżący objąłby wprowadzić zaskarżeniem sentencję wyroku, ale zarzuty wypełniające środek zaskarżenia (podstawy kasacyjne) kierowałyby się wyłącznie przeciwko jego uzasadnieniu (por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 4 września 2009 r., III CZ 36/09, OSNC-ZD 2010, nr 2, poz. 60). Stanowisko to dodatkowo wspiera spostrzeżenie, że wyraźne odstępstwo od niedopuszczalności zaskarżenia uzasadnienia wyroku przewidywał w przeszłości art. 417 § 1 zdanie drugie k.p.c., a zawarte w nim rozwiązanie nie zostało przejęte do przepisów o skardze kasacyjnej.

Na brak *gravaminis* po stronie pozwanej nie mogły rzutować powołane w skardze orzeczenia, w których szerzej ujęto granice mocy wiążącej prawomocnego orzeczenia w kontekście tzw. „zasady odpowiedzialności”. Nie oceniając w tym miejscu tego stanowiska, należało zauważyć, że *in casu* z wyroku Sądu Apelacyjnego nie wynikało żadne rozstrzygnięcie, które mogłoby być uznane za rozstrzygające „zasadę odpowiedzialności”. Powołanie w uzasadnieniu wyroku oddalającego powództwo o świadczenie argumentów, które przemawiają za nieważnością umowy stanowiącej podstawę żądania, nie przesądza o „zasadzie odpowiedzialności” bez względu na nieścisły - w kontekście granic prawomocności materialnej - charakter tego określenia.

Dostrzec trzeba zarazem, że jeżeli strona procesu cywilnego zamierza uzyskać stabilne rozstrzygnięcie co do istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego będącego podstawą żądania zasądzenia świadczenia, co może dotyczyć zwłaszcza sytuacji, w których ze stosunku tego wynika większa liczba roszczeń lub jego ocena może mieć znaczenie dla wyniku innych postępowań sądowych między tymi samymi stronami, może - zgodnie z zasadą dyspozycyjności - żądać ustalenia prawa lub stosunku prawnego (art. 189 k.p.c.). Ocena tego żądania znajdzie wówczas wyraz w sentencji i - w razie uprawomocnienia się wyroku - będzie

korzystać z prawomocności materialnej na zasadach ogólnych. Dokonanie takiego ustalenia, jeśli miałyby ono być objęte skutkami prawomocności wyroku, bez zgłoszenia stosownego żądania w drodze powództwa lub powództwa wzajemnego, naruszałoby art. 321 § 1 k.p.c.

Pokrzywdzenia wyrokiem nie uzasadnia także hipotetyczne ryzyko, że w innym postępowaniu sąd poczyta motywy wyroku za wiążące, do którego nawiązał Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 9 stycznia 2019 r., I CZ 112/18, niepubl. Ryzyko takie, choć nie można go wykluczyć, nie może podważać koncepcji *gravamen* rozumianego w świetle uchwały z dnia 15 maja 2014 r., III CZP 88/13, jako pokrzywdzenie, którego źródłem jest rozstrzygnięcie o żądaniu, nie zaś motywy wyroku. Ponadto, skoro w ocenie pozwanej stanowisko to byłoby błędne, co wpisuje się w powołane wcześniej orzecznictwo Sądu Najwyższego, to powinna ona w tym innym postępowaniu prezentować stosowną argumentację prawną, a w razie potrzeby korzystać ze środków zaskarżenia, nie zaś kwestionować motywy wyroku wydanego zgodnie z jej żądaniem, wychodząc z założeń przeciwnych niż uznawane za prawidłowe przez nią samą.

Oceny tej nie zmienia postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 24 lipca 2013 r., V CZ 44/13, OSNC 2014, nr 4, poz. 44, na które powołano się w uzasadnieniu postanowienia z dnia 9 stycznia 2019 r., I CZ 112/18, dopuszczające zaskarżenie przez pozwanego wyroku oddalającego powództwo o świadczenie ze względu na wyrażoną w motywach ocenę co do skuteczności ewentualnego zarzutu potrącenia. Pogląd ten, już wcześniej traktowany jako wyjątek uzasadniony szczególnym charakterem zarzutu potrącenia (por. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 1 grudnia 1961 r., 4 CR 212/61, OSNCP 1963, nr 6, poz. 120), został bowiem, jak już sygnalizowano, zanegowany w uchwale z dnia 15 maja 2014 r., III CZP 88/13, w której wyjaśniono, że wynikał on z nietrafnego założenia, iż z prawomocności materialnej orzeczenia korzysta nie tylko jego sentencja, lecz także motywy przytoczone w uzasadnieniu.

Pozwana nie wiązała pokrzywdzenia zaskarżonym wyrokiem z zarzucaną w skardze nieważnością postępowania przed Sądem Apelacyjnym (art. 379 pkt 5 k.p.c.), a kwestia ta będzie mogła podlegać badaniu w postępowaniu kasacyjnym toczącym się na skutek skargi kasacyjnej powoda (art. 398¹³ § 1 k.p.c.),

która zasługiwała na przyjęcie do rozpoznania. Należało zarazem zauważyć, że stanowisko procesowe pozwanej nie było konsekwentne, skoro z jednej strony zarzucała nieważność postępowania i na tej m.in. podstawie wносиła o przyjęcie skargi kasacyjnej do rozpoznania (art. 398⁹ § 1 pkt 3 k.p.c.), z drugiej zaś wносиła o odmowę przyjęcia do rozpoznania skargi kasacyjnej wniesionej przez powoda.

Z tych względów, na podstawie art. 398⁶ § 3 w związku z art. 98 § 1 oraz na podstawie art. 398⁹ § 1 k.p.c., Sąd Najwyższy orzekł, jak w sentencji.